

Obraz vzbury náhradného práporu 71. pešieho pluku v Kragujevci (jún 1918) v slovenskej historiografii

JURAJ JANKECH

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Historiografia, ako disciplína zachytávajúca prezentáciu vývoja historického poznania, ponúka širokú interpretačnú škálu. Túto konfrontačnú platformu prehľbuje najmä subjektivizácia dejín, alebo jej saturácia špecifickými prvkami daného časového, geopolitického, či regionálneho obdobia. Historiografické prehľady, spracovania, resp. zobrazenia určitej kauzálnej, personálnej, alebo inštitucionálnej entity spoločnosti, spadajú do dialektiky časovej osy dejín. Ponúkajú tak komparatívny a často i rozporuplný pohľad na danú problematiku. Zdôrazňuje sa tým pestrosť, relativita a v neposlednom rade aj dynamika historického smerovania i poznávania.

Na sklonku 1. svetovej vojny, 3. júna 1918, sa v srbskom meste Kragujevac odohrala jedna zo vzbur v rakúsko-uhorskej armáde, ktorá do všeobecného povedomia vstúpila pod názvom – *Vzbura náhradného práporu 71. pešieho pluku v Kragujevci*. Vzbúrili sa slovenskí vojaci tohto pluku, ktorý sa nazýval aj *trenčiansky*, alebo aj ako *drotársky regiment*. Takéto pomenovanie súviselo s pôvodom príslušníkov pluku (Považie) a ich sociálnymi, teda chudobnými pomermi, ako i s rozšírenosťou drotárskeho remesla na Považí. Vojaci odmietli plnenie svojich armádnych povinností a postavili sa voči svojmu veleniu. Konflikt sa prakticky začal už 2. júna 1918 večer. Rutinná kontrola, pri ktorej chýbalo v kasárňach pár slovenských vojakov, ktorí sa oneskorili, sa zmenila na incident. Počas neho vraj vojaci zbili svojho vojenského nadriadeného. Na druhý deň na rannom nástupe pokračovala napätá atmosféra a jej eskaláciu zapríčinilo niekoľko verbálnych roztržiek medzi vojakmi a dôstojníckym zborom. Vojaci sa následne, pod velením údajného vodcu vzbury Viktora Kolibíka, vzbúrili, vzali si zbrane a snažili sa zmocniť kasární a skladu s muníciou. Organizácia danej situácie však bola natoľko živelná, že aj keď sa im podarilo odolávať až do nasledujúceho rána,

v konečnom dôsledku bolo ich snaženie márne. Po potlačení vzbury bolo od 6. júna 1918 súdených 59 mužov a to za účasť na vzbure, resp. za podnecovanie nevraživosti i neposlušnosti v prápore. Rozsudok o vykonaní trestu smrti zastrelením vošiel do platnosti 8. júna 1918. Výsledkom celej revolty bolo následne 9. júna 1918 popravenie 44 vojakov na Stanovljanskom poli v Kragujevci.

Obraz vzbury, doteraz predostieraný v historickej spisbe slovenskej proveniencie možno nepatrí k jej najneutralgickejším bodom, ale aj napriek tomu sa aj jeho tvar, (najmä v otázke eskalácie príčin celej vzbury), formoval a svojim spôsobom vyvíjal.

Obraz vzbury v slovenskej historiografii

Uplynulo už viac než 95 rokov od udalosti, ktorá sa zaradila do slovenských národných dejín, ako mnohé ďalšie podobného, alebo odlišného charakteru. Organická súčasť, ktorou *Vzbura náhradného práporu 71. pešieho pluku v júni 1918 v Kragujevci* v našom národnom dejinnom slede bezpochyby je, vytvára priestor na jej reflektovanie. Tak, ako desiatky, či stovky iných historických problémov, tém, alebo užšie i širšie vymedzených udalostí z rôznych časovo-priestorových etáp dialektiky slovenských dejín, aj spomínaná vzbura slovenských vojakov v Kragujevci, vyvolala reakcie. V zmysle jej postupného hodnotenia, kritického odkryvania a kauzálneho zachytávania do kontextu danej osobitej doby, sa prejavuje vývin prístupov slovenskej historickej spisby. Na prvý pohľad by sa však mohla javiť revolta, ktorá sa udiala na pozadí doznievajúceho prvého svetového konfliktu ľudstva ako oveľa menej rozporuplná, než iné predmety historiografického skúmania. Nie je tomu celkom tak. Hoci je pravdou, že na scéne diverzity dejín sa vyskytujú aj väčšou kontroverziou, alebo názorovou rozličnosťou saturované udalosti, či konkrétne osobnosti. Aj v tejto nastolenej problematike však existujú určité historiografické línie, spočívajúce na základoch svojich vlastných determinantov. Početnosť relevantných písomných materiálov, venujúcich sa obdobiu, do ktorého spadá i Kragujevac a vzbura na jeho území, je najmä z hľadiska toho, že sa jedná o rok 1918, pomerne dostačujúca. Koniec 1. svetovej vojny a zároveň aj úspešné konštituovanie sa 1. Československej republiky, vnášajú do tohto roka na sklonku druhého decénia turbulentného 20. storočia, istý nezmazateľný podtón

prelomového rázu. Je nesporné, že tvorba historikov sa opiera, okrem iného, aj o vyprofilované medzníky a tak sa niekedy do úzadia dostávajú témy, ktoré nedosahujú potenciál celospoločenského, celonárodného, ba i medzinárodného povedomia. Práve z tohto dôvodu je o to väčším prínosom, ak sa daná problematika neparticipujúca v makro náhľade dejín, aj keď v menšom meradle, ale predsa len dostane, okrem iného, aj do historiografickej literatúry. Prípád vystúpenia slovenských vojakov v srbskom Kragujevci, azda i skrz výraznú emotívnu bázu, s ktorou je previazaný a ktorá mu dodáva takmer legendárny, romanticky ladený rozmer, si našiel svoje miesto na poli záujmu historickej tvorby. Faktom zatiaľ ostáva, že sa naozaj nejedná o desiatky monografií a že počet autorov, komentujúcich a analyzujúcich celú záležitosť, nie je možno taký veľký. Napriek tomuto určitému užšiemu a roztratenejšiemu portfóliu sa názorové zázemie v uplynulých desiatkach rokov časového kontinua v slovenskej, historicky orientovanej spisbe, resp. žurnalistike, odráža.

Historiografia, ako entita figurujúca v spoločenskom usporiadaní, kde sa vyvíjajú pomery v jeho štruktúrach generuje (niekedy viac a niekedy menej) aj svoje smerovanie, obsah a hlavne dôraz na dôležitosť podľa aktuálnych trendov. Deje sa tak aj napriek občasnej kontraproduktívnosti takéhoto konania. Od júna 1918, kedy sa odohraním deja udalostí stanovili základné otázky, výzvy, alebo výskumu hodné priority v danej problematike, až do dnešného obdobia, sa v našom geopolitickom priestore vystriedali politické koncepcie i vzhľady štátnych útvarov s rozličnou intenzitou, ideológiou a s variabilným kontextom. Je teda logické, že analyzovanie, ani nie tak priebehu, ako v prvom rade príčin a dôsledkov, súvisiacich so vzburou v Kragujevci, bolo a je determinované dobovými posunmi. Tie sa zákonite odrážajú i v neustále sa vyvíjajúcej historiografii. Postupné rozširovanie poznania, osvetľujúceho faktografickú základňu riešenej a v rozličných formách pripomínanej vojnovnej vzbúrenej pamiatky, sa teda zrkadlí vo svojich prirodzených sférach. V knihách, venujúcich sa spomínanému obdobiu, alebo tiež vo veľkých, všeobecne vystavaných syntézach a systematicky zameraných dielach, pojednávajúcich o slovenských dejinách, sa nachádzajú hesloviťejšie záznamy o Kragujevci a jeho postavení na časovej osi našich dejín. Je teda zaujímavejšie sledovať autonómnejšie zmienky tejto tematiky, rozdelené do viacerých časových etáp. Celkový pohľad na

historiografickú produkciu, vybudovanú na prizme odznenej udalosti teda spadá do rôznych kvalitatívnych, ako aj kvantitatívnych kategórií. Rovnako zaujímavé je jej postupné objavovanie historikmi. Navyiac je dôležité uvedomovať si rozsahovú štruktúru jednotlivých prác, ktorá sa v otázke prezentovanej vzbury pohybuje od strohejších článkov, cez detailnejšie vedecké štúdie, až k monografickej povahe veci. Rovnako pri frekvencii vydávania, či už sa to týka článkov v printových médiách celonárodnej, respektíve i regionálnej úrovne a rôznej mienkotvornej autority, alebo tiež samotných knižných titulov, je často nosný podtitul okrúhleho výročia popravu štyridsiatich štyroch slovenských vojakov. Práve tá totiž bola vyústením nepokojov v Kragujevci.

Reflexia v knižnej a zborníkovej produkcii

Prvý vážnejší, doslova priekopnícky počin ohľadom vyabstrahovania kragujevskej otázky z všeobecnejšie nastavenej historickej literatúry na piedestál vlastnej dôležitosti v historiografii slovenskej proveniencie, sa uskutočnil pri príležitosti jej 40. výročia. Pod záštitou „Sväzu protifašistických bojovníkov“ vychádza v roku 1958 útlá knižočka s názvom „*Kragujevacká vzburá*.“¹ Samozrejme nebolo to prvý krát, čo sa slovenský (československý) čitateľ mohol s celou vecou oboznámiť v jej samostatnom spracovaní v zrozumiteľnom jazyku, keďže už v roku 1956 vydal český historik Karel Pichlík knihu „*Vzpouřa 71. pluku v čerovnu 1918*.“² Z nášho slovenského pohľadu sa však naozaj jedná o prvý ucelenejší výklad v publikácii účelovo vydané na pozadí výročných osláv. Kolektív autorov sa odrazil od výsledkov práce Karla Pichlíka, ktorý sa ešte neskôr, v roku 1964, publikačne navrátil k pohnutému prostrediu roka 1918. Napísal s Kragujevcem a vzburou v ňom korešpondujúcu knihu „*Vzpouřy navrátilců z ruského zajetí na jaře 1918*.“³ Tu je prítomný komparačný efekt vystúpenia 71. pešieho pluku a iných vzbúr, spadajúcich do rámca rakúsko-uhorskej armády. Hoci Karel Pichlík ponúka celistvý charakter informácií, nemožno ho zaradiť do radov slovenskej historiografie, no keďže písal o slovenských reáliách v jazyku českom, jeho diela sa radia do portfólia slovacikálnych prác. Pri uchopení prívlastku 71.

¹ *Kragujevacká vzburá : 1918*. Trenčín : Sväz protifašistických bojovníkov, 1958. 29 s.

² PICHlíK, K.: *Vzpouřa 71. pluku v čerovnu 1918*. Praha : ČSAV, 1956. 52 s.

³ PICHlíK, K.: *Vzpouřy navrátilců z ruského zajetí na jaře 1918*. Praha : ČSAV, 1964. 113 s.

pešieho pluku, ktorý znel – trenčiansky je zrejme, že práve s týmto mestom na severozápade Slovenska sú dejiny regimentu veľmi prepojené. Preto neprekvapuje, že spomínaná slovenská knižka z roku 1958 vyšla v Trenčíne, kde Sväz protifašistických bojovníkov sídlil. V sugestívne poňatom obsahu, kde nechýbajú ani úryvky z poézie, pre ktorú sa udalosť stala vďačnou inšpiráciou, sa začína forsírovať jeden z tradičných pohľadov, vzhľadom na obdobie v ktorom vznikal. Prvky pofebruárovej historiografie rovnako organicky patria do dejín vývoja empirie v samotnom historickom poznaní. História slovenského dejepisectva by bez nich nebola úplná. Štandardným dobovým spôsobom je udalosť aj prezentovaná. To znamená, že náhľad do histórie zainteresovaného pluku, kauzalita vzbury, jej priebeh a následné vyústenie dostávajú určitú formu, ktorá sa v spisbe tohto obsahového typu bude opakovať. Obraz spisby ktorý nastolila historiografia po februári 1948 je teda citeľný a niekde dokonca priamo zaznamenaný väčšinou v úvodoch, respektíve záveroch prác. Je tomu tak i pri úvodnom, monotematicky zobrazenom texte diela *„Kragujevská vzbura.“* V úvode tejto práce sa píše: *„Dlho sa nedostalo tejto vážnej dejinnej udalosti pravdivého zhodnotenia. Buržoázna historiografia zámerné zastierala pravé príčiny vzbury z úplne priezračných politických pohnútok. Upierala vplyv Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie na vznik predmíchovskej Československej republiky, ktorú predstavovala ako dielo západných veľmocí a zahraničného odboja buržoáznych politikov. Neskreslený historicko-kritický pohľad na túto vzburu jednoznačne presvedčuje, že šlo nielen o ozbrojený odpor voči nezmyselnej imperialistickej vojne a národnostnému útlaku, ale súčasne o revolučný prejav vykorisťovaného pracujúceho ľudu proti vykorisťovateľskej spoločenskej sústave.“*⁴ Stereotyp Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie (ďalej VOSR), tak absolutizoval jej vplyv na tisíce tzv. navrátilcov. Vojaci, ktorí v roku 1918 prichádzali z ruského zajatia (do ktorého často dobrovoľne dezertovali) nazad do rakúsko-uhorskej armády, infikovaní vraj pozitívnym revolučným posolstvom po Brest-Litovskom separátnom mieri Ruska a Nemecka, sa stávajú nosným bodom prvej historiografickej línie v zachytávaní obrazu vzbury v Kragujevci.

V roku 1970 sa objavilo spracovanie problematiky, ktoré v tom

⁴ *Kragujevacká vzbura : 1918.* Trenčín : Sväz protifašistických bojovníkov, 1958, s. 29.

období suverénne dosiahlo štatút najrozsiahlejšieho a najprepracovanejšieho počinu. Dvojica tvorcov Dušan Halaj a Mikuláš Krcho, na pozadí pamiatky popravených vojakov zo žilinského a čadčianskeho okresu, publikovala vo *Vlastivednom zborníku Považia viac než tridsať stranovú štúdiu*. Obligátny názov „*Vzbura náhradného práporu 71. pešieho pluku v júni 1918 v Kragujevci*“⁵ priniesol zastrešenie pútavej, detailne orientovanej práce. S využitím výpovedí priamych účastníkov vzbury, či svedkov popravy, dostala práca tvorivej dvojice autorov originálny charakter a svojou precízne stvárnenou prácou autori položili základy pre ďalšie širšie zdokumentovanie celej tematiky. To sa podarilo zrealizovať v neskoršom období. Všeobecne zhodné konštatovania však aj tu našli svoje miesto. Niektoré fakty i v priebehu ďalších desaťročí, či už v historiografii ohraničenej februárom 1948 až novembrom 1989, alebo aj v tej „ponovembrovej“ totiž neboli a nie sú rozporuplné ani spochybňované. Jedná sa najmä o jednoliate poznanie mien popravených, mien veliteľov, či iných zainteresovaných vojenských osôb a hlavne samotného priebehu celej bojovej fázy vzbury, ako i súdneho pojednávania a popravy, ktorú vykonal na to určený 6. bosensko-hercegovinský pluk. Halaj a Krcho tiež zdôraznili úskalia neorganizovanosti celej akcie živelného charakteru a jej neúspech teda videli tam, kde aj ďalší historici a publicisti.

V knižnej produkcii pokračuje Jozef Orság, ktorého dielo s lakonickým názvom „*Kragujevac*“⁶ vyšlo rovnako v Trenčíne pri príležitosti výročia odkazu vzbury. Dokonca bolo na tento účel použité hneď dvakrát, keď sa prihlásilo k 55. a 60. výročiu, čiže vyšlo v rokoch 1973 a 1978. V tomto spracovaní už má vplyv VOSR náznakov vlastnej kapitoly a po tretí raz sa v slovenskom ponímaní objavuje aj menoslov štyridsiatich štyroch popravených účastníkov vzbury z 2. júna 1918, ktorí boli uznaní vinnými a odsúdení na smrť zastrelením 8. júna 1918. Prvý zoznam, prezentovaný v spomínanej publikácii Sväzu protifašistických bojovníkov, bol však najmenej detailný. Obe uvedené monografické práce sa však názorovo aj rozsahovo (takmer 30 strán textu) veľmi podobajú a zhodne stavajú popravených slovenských

⁵ HALAJ, D. – KRCHO, M.: *Vzbura náhradného práporu 71. pešieho pluku v júni 1918 v Kragujevci*. In *Vlastivedný zborník Považia 10*. Martin : Osveta, 1970, s. 83-115.

⁶ ORSÁG, J.: *Kragujevac : 55 rokov od vzbury 71. pešieho trenčianskeho pluku*. Trenčín : Okresné osvetové stredisko, 1973. 29 s.

vojakov do polohy hrdinských martýrov. Motiváciu ich vzbury hľadajú nielen v národnostnom, ale z hľadiska vtedajšej sociálnej optiky celkom prirodzene, aj v triednom útlaku. „*Tak sa stali v skutočnosti kragujevackí vzbúrenci jednými z predbojovníkov robotníckeho hnutia našej vlasti, bojovníkmi proti vojne, proti národnostnému útlaku, bojovníkmi za mier a za nový spoločenský poriadok, ktorý nepozná vykorisťovanie človeka človekom.*“⁷

Aby sa mohla zachovať chronológia prvého spôsobu zobrazovania danej udalosti v historiografickej oblasti, teda spôsobu, ktorý je verejnosťou azda najviac cenený – vydávania knižnej podoby výsledkov výskumu, dostávame sa do osemdesiatych rokov dvadsiateho storočia. Konkrétne do rokov 1982 a 1988.⁸ V slovenských pomeroch v týchto rokoch vyšlo prvé základné a o šesť rokov aj druhé rozšírené vydanie diela s názvom „*Vzbura slovenských vojakov v Kragujevci.*“⁹ Pričinil sa o to slovenský historik Marián Hronský. Ako pracovník Vojenského historického ústavu v Bratislave napísal v duchu svojho zamerania na slovenské vojensko-politické dejiny, prvú a treba zdôrazniť, že dodnes, čo do rozsahu (takmer 200 strán) neprekonanú monografiu skúmanej udalosti z júna 1918. Vyšla v Martine pod záštitou vydavateľstva Osveta, v rámci edície „*Tradícia a dnešok.*“ Samozrejme ani Hronský sa v tom čase nevyhol rovnakým názorom, spadajúcim do ideologických mantinelov svojej doby. Vyvodil závery, ktoré sa neraz zopakovali, ale aj tak poskytol oveľa podrobnejší rozbor skúmanej problematiky, zasadený do celkového pohľadu na 1. svetovú vojnu, podopretý dôslednejším bádáním v archívnych prameňoch. Objavilo sa aj priame sprístupnenie desiatky významných písomných dokumentov, pričom ich vsadenie do monografie bolo umožnené výskumom vo Vojenskom archíve vo Viedni (odkazy naň už obsahujú spomínané diela K. Pichlíka). Prínos diela (najmä druhého rozšíreného vydania) je hmatateľný i v nemenej podstatnom prezentovaní materiálov ikonografického charakteru v už primeranej, modernej, nielen čiernobielej kvalite. Je však nepopierateľne viditeľné, že vplyv politického ovzdušia, v ktorom historik tvoril, zanechal práci typický jednoliaty dobový punc. Úryvok z kladnej recenzie z roku 1983, týkajúcej sa tejto knihy v periodiku s názvom „*Slovenská archivistika*“ je

⁷ *Kragujevacká vzbura : 1918.* Trenčín : Sväz protifašistických bojovníkov, 1958, s. 29.

⁸ HRONSKÝ, M.: *Vzbura slovenských vojakov v Kragujevci.* Martin : Osveta, 1988. 199 s.

⁹ HRONSKÝ, M.: *Vzbura slovenských vojakov v Kragujevci.* Martin : Osveta, 1982. 178 s.

dôkazom potrebnosti takto orientovanej spisby. „*Je to dosiaľ najhlbší rozbor udalostí zo sklonku 1. svetovej vojny, ktorá vzhľadom na podmienky a príčiny, nosné idey, priebeh, výsledky a dôsledky patrí k tým, ktoré najvýraznejšie dokladajú bezprostredný revolučný vplyv ideí Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie na široké masy slovenského ľudu, a tým aj na rozpad Rakúsko-Uhorska a vznik československého štátu. Autor diela sa neobmedzuje len na popis samej udalosti – vojenskej vzbury. V zásadách marxisticko-leninskej metodológie ju sleduje ako organický výsledok ekonomických, sociálnych a politických podmienok v Rakúsko-Uhorsku, vývoja na frontoch, do čoho revolucionizujúco zasiahol vplyv udalostí v Rusku, najmä Veľká októbrová socialistická revolúcia.*“¹⁰ Autor nadviazal na poznatky predchádzajúcich spracovaní, ale touto obsiahlou syntézou sa snažil vyvrátiť niekoľko legiend a mýtov, týkajúcich sa najmä dňa popravy slovenských vojakov. Z dezinformačných elementov v spoločnosti, pripísaných k vzbúrenej téme v Kragujevci, tak trochu viní slovenskú umeleckú tvorbu (film Pavla Bielika „*Štyridsaťštyri*“ z roku 1957),¹¹ ako aj z tradičného socialistického pohľadu, nekvalitnú „buržoáznú“ tlač.¹² Na druhej strane otvorene priznáva chvályhodné pokroky českej, juhoslovanskej a tiež rakúskej historickej tvorby k tejto problematike. Na konci knihy sa pre lepšiu orientáciu nachádza aj dôsledný aparát poznámok k literatúre a prameňom, spomínaných v úvode diela. Hronský tak poskytuje podstatnú mieru vedeckosti pre celý predmet výskumu. Zobrazil ho v komplexnej podobe v rámci národnej historiografie. Aj keď pod ideologickou farchou (celá kapitola venovaná vplyvu VOSR), no predsa len v hmatateľnom posune poznania tkvie význam tejto monografie. Je koncipovaná širšie, než bolo na poli reflexie kragujevskej revolty dovtedy zvykom. Meno Mariána Hronského sa tak osobito zapísalo do portfólia slovenského dejepisectva.

Na ďalšie knižné dielo, ktoré by prinieslo históriu vzbury náhradného práporu 71. pešieho pluku v Kragujevci, bolo treba čakať celých dvadsať rokov. V roku 2003, na 85. výročie udalosti, totiž spisovateľ

¹⁰ KOSTICKÝ, B.: Vzbura slovenských vojakov v Kragujevci. In *Slovenská archivistika*, roč. 18, 1983, č. 1, s. 124.

¹¹ *Štyridsaťštyri* [film] / réžia Paľo Bielik. – Bratislava: Koliba, 1957. – 1 filmový kotúč (121 min., 3455 m) : čiernobiely.

¹² HRONSKÝ, M.: *Vzbura slovenských vojakov v Kragujevci*. Martin: Osveta, 1988, s. 7.

a publicista Laco Zrubec (1931 – 2011) napísal monografiu „*Kragujevská vzbura*.“¹³ Dotýka sa predovšetkým okolností, ktoré viedli k oprave pamätníka popravených vojakov od jeho vzniku v roku 1924, až po konečné poslovenčenie pamätných tabúl na ňom v roku 2002. Mená padlých boli totiž dovtedy uvádzané ako české. Vplyv pofebruárovej historiografie už je prirodzene nulový a nastupuje očistený pohľad ponovembrový. Zobrazenie príčin, priebehu a dôsledkov sprevádzajú aj krátke úryvky z poézie. Dielo písané neformálnejším štýlom tak pôsobí ako určitý medzičlánok medzi historickou literatúrou a beletristickým zobrazením daných faktov. Opätovne sa prejavujú niektoré notoricky známe údaje o histórii pluku, jeho početných bojových skúsenostiach a ako v každej z doteraz predstavených prác, aj v tejto vyniká najmä plastický, až dojímavý opis priebehu popravy odsúdených na miestnom Stanovljanskom poli. Práve s vykonávaním trestu smrti Zrubec nanovo upozorňuje na niektoré zaužívané nepravdivosti. Vidí ich napríklad v odrátavaní každého desiateho vojaka z nastúpeného radu celého náhradného práporu za účelom decimácie, alebo v príchode kuriéra, nesúceho odsúdencom milosť z najvyššieho vojenského veliteľstva okruhu, bezprostredne po ich popravení.¹⁴ Autor osobne navštívil Kragujevac a citeľne nadviazal na výskum Mariána Hronského, ktorého názory v knihe i priamo zaznievajú rovnako, ako vyjadrenia srbských odborníkov na túto problematiku. Obaja autori už však v roku 2003, v rámci ponovembrovej historiografie, nenachádzajú význam vzbury v inšpiráciách VOSR a jej dosahu na vznešené ciele vojakov. Jedná sa vlastne o doposiaľ poslednú publikáciu o diani v Kragujevci a o jedinu, ktorá má porevolučný rozmer.

Reflexia v novinových článkoch

Popri monografickej, alebo zborníkovej produkcii, prejavujú sa prvky reflexie a retrospektivity júnovej vzbury príslušníkov trenčianskeho „drotárskeho“ regimentu v roku 1918 aj v druhom spôsobe šírenia historiografického poznania – v novinových článkoch. Aj pri takejto forme predstavovania historického povedomia je dôležité sledovať vodiace paradigmy, vstupujúce do zhustených opisov na stránkach jednotlivých periodík. Opäť sa vynára určitá povinnosť, ktorá umožňuje

¹³ ZRUBEC, L.: *Kragujevská vzbura*. Nitra : Dom Matice slovenskej, 2003. 122 s.

¹⁴ ZRUBEC, L.: *Kragujevská vzbura*. Nitra : Dom Matice slovenskej, 2003, s. 73.

sledovať existenciu článkov najmä v kontexte pribúdajúcich okrúhlych výročí.

Významné 50. výročie našlo v periodikách uplatnenie úplne prirodzene. V roku 1968 sa v týždenníku *Hlas ľudu* objavil príspevok s názvom „*Kragujevac protivojnový*“¹⁵ Autor Ladislav Hubená kladie v najväčšej a najvýznamnejšej vzbure slovenských vojakov počas trvania 1. svetovej vojny dôraz na hrdinské činy účastníkov. V duchu, už niekoľkokrát spomínanej pofebruárovej línie spisby nepripomína len revolučný vplyv z Ruska, ale aj slovanské prepojenie, súdržnosť a kooperáciu, ktorá podľa neho neskôr viedla k povaleniu monarchie. „*Povstanie uskutočnené v srbskom prostredí je o to významnejšie, že utužilo bratské spojenie slovanských národov, vzbudilo sympatie srbského obyvateľstva k našim vojakom a roznieťilo ducha odporu a boja proti Rakúsko-Uhorsku u srbských vlastencov.*“¹⁶

Nebolo to prvý krát, čo sa objavili tézy postavené na prizme slovanskej solidarity, no prvý raz v rámci tejto témy je zvýraznený obsah inšpirácie srbského boja za vymanenie sa spod jarma Rakúsko-Uhorska na základe jestvovania vzbury.

Aj v roku, keď bola skoncipovaná a vydaná Hronského monografia, teda v čase 65. výročia, pokračovala produkcia v periodikách. Či už sa jednalo o denník celonárodného významu, ako bola *Smena*, obsahujúca príspevok F. Kutlíka „*Z iskyry požiar*“¹⁷ alebo o regionálny formát *Východoslovenských novín* s článkom „*Čierny list v kronike roku 1918.*“¹⁸ Posun poznania, nie je taký markantný. V popredí však okrem jedinej, absolútne triedne nastavenej hodnoty Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie, v Kutlíkovom článku figuruje aj jej prínos do uzavretia východného frontu a k nastolenému mieru, ktorý sa mal podľa súdobej historiografie stať cieľom vzbúrencov. „*Bola tu tiež spätosť vlasteneckých i sociálnych pohnutí, boj proti otrokárom a nesmierna túžba po vyťaženom miere a pokojnej práci. V Kragujevaci pred 65 rokmi ukázali slovenskí junáci, grupujúci sa do*

¹⁵ HUBENÁK, L.: Kragujevac protivojnový. In *Hlas ľudu*, roč. 15, č. 129 (31.5.1968), s. 5.

¹⁶ HUBENÁK, L.: Kragujevac protivojnový. In *Hlas ľudu*. roč. 15, č. 129 (31.5.1968), s. 5.

¹⁷ KUTLÍK, F.: Z iskyry požiar. In *Smena na neďelu*. roč. 18, č. 22 /129a/ (3.6.1983), s. 4.

¹⁸ ŽILINSKÝ, V.: Čierny list v kronike roku 1918. In *Východoslovenské noviny*. roč. 32, č. 129 (3.6.1993), s. 4.

Obraz vzbury náhradného práporu 71. pešieho pluku v Kragujevci (jún 1918)...

vojenskej, vidieckej chudoby, cestu k pravde, ľudskosti a slobode."¹⁹ Identický, pár vetami zaznamenaný náhľad sa objavil i o dva roky (v roku 1985) v časopise s mesačnou periodicitou s názvom *Bojovník*. Hlavná myšlienka článku vzbury je zachytená v nasledujúcej vete: „*Vojaci odmietli bojovať za monarchiu, žiadali ukončenie vojny a zvrhnutie rakúsko-uhorskej monarchie. Dopyčuli sa o proklamáciách Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie, o tom, že vyšiel Dekrét o mieri.*“²⁰

70. výročie nami sledovanej udalosti zachytenej v historiografických kruhoch, prinieslo v oblasti článkovej produkcie všeobecnejšie a na širšie súvislosti zamerané ohliadnutie sa za celým reťazcom vzbúr v rakúsko-uhorskej armáde, v roku 1918. Takto štrukturovaný príspevok nazvaný „*Od Boky Kotorskej po Kragujevac*“²¹ uverejnil práve Marián Hronský. Vsadenie uvedeného článku do denníka *Práca* malo opäť nad-regionálny ohlas. V tom istom roku 1988, za účelom pripomenutia si rovnakého výročia, mesačník *Bojovník* tiež prispel kutváraníu, resp. utvrdzovaniu tézy revolučného katalyzátora. Videl ho tiež v podobe vojakov, ktorí sa vrátili zo zajatia na východnom fronte, teda tzv. navrátilcov. Ich údajnú aktívnu, agitátorský ladenú, prácu v radoch nedostatočne živeneho a hrozbou odvelenia na taliansky front sužovaného mužstva v kasárňach, autor článku Michal Krošlák tradične povýšil na anti-monarchistické snahy. „*Predmetom hodnotenia je obdobie, kedy títo vojaci, hlavne staršie ročníky poučení októbrovou revolúciou v Rusku, obrátili svoje zbrane proti monarchii.*“²²

Pod vplyvom politicko-spoločenských metamorfóz, ktoré priniesol rok 1989 sa upravili i niektoré ideologické pomery. 75. výročie udalosti v Kragujevci tak už pripadlo na rok 1993 a v roku 1994 Marián Hronský publikoval v 5. ročníku populárno-náučného magazínu *Historická revue* článok „*Štyridsaťštyri*“²³ už bez použitia frekventovaných šablón socializmu. V rámci mladej Slovenskej republiky sa tak začína prejavovať druhá historiografická os, vyvodzujúca impulzy a príčiny vzbury

¹⁹ KUTLÍK, F.: Z iskry požiar. In *Smena na nedel'u*. roč. 18, č.22 /129a/ (3.6.1983), s. 4.

²⁰ MALÝ, J.: Kragujevacký október. In *Bojovník*.. roč. 30, 1985, č. 45-46, s. 12.

²¹ HRONSKÝ, M.: Od Boky Kotorskej po Kragujevac. In *Práca*. roč.43, č. 24 (30.1.1988), s. 7.

²² KROŠLÁK, M.: Kragujevac: prvé obeť za slobodu. In *Bojovník*. roč. 33, 1988, č. 22, s.5.

²³ HRONSKÝ, M.: Štyridsaťštyri: V zbura slovenských vojakov v Kragujevaci. In *Historická revue*. roč. 5, 1994, č. 4, s. 15-16.

z menej vznešených, neinternacionálnych a oveľa individuálnejších popudov. Z textov všetkých „kragujevských“ článkov z nasledujúcich rokov po novembri 1989, boli niekde viac, niekde menej, vypustené vsuvky o vedúcej úlohe ruského prevratu majúcej dosah na životy vojakov pociťujúcich triedny útlak. V takto revitalizovanej modernej historiografii sa zvýraznili pragmatické pohnútky. Ponižovanie súvisiace s etnickou príslušnosťou a tiež s vojenskou hodnosťou vojakov i chudoba a strach z vyprovokovania vzbury. Otázka príčin a myslenia pod vplyvom ideí sa v historiografickej téme z júna 1918 musela prehodnotiť, hoci všetky zostávajúce, vyskúmané a do novembra 1989 publikované segmenty udalosti ostali viac-menej naďalej cenné. Je teda zrejmé, že určitá názorová variabilita vzbury v Kragujevci sa na pomedzí dvoch uvedených línií slovenskej historiografie relativizovala v odkaze ruského kontextu. Postupne tak vyšli príspevky ako „Našu smrť draho zaplatíte, vrahovia“²⁴ v regionálnom týždenníku *Považie* v roku 1997, alebo „Osudná kragujevská nedeľa“²⁵ v denníku *Slovenská republika*, ktorý mal v roku 1998 tri diely a autor Laco Zrubec z nich veľa vsadil do svojej neskoršej, vyššie uvedenej knihy. V roku 1998, na 80. výročie vzbury, vychádza aj článok „Kragujevská vzbura slovenských vojakov“²⁶ v dvojtyždenníku *Kultúra* od Bratislava Krasnovského. Celkovo možno rok 1998 označiť za najplodnejší čo do článkov, opisujúcich udalosť spreď 80. rokov. Do reťazca článkov vstúpili totiž aj *Slovenské národné noviny*, kde Jozef Štefan Lanštiak napísal príspevok „Najväčšia v monarchii“²⁷ a historik Dušan Halaj, spoluautor spomínanej prvej rozsiahlejšej štúdie o vzbure z roku 1970, v *Bojovníku* načrtol cez článok „Osemdesiate výročie vzbury v Kragujevci“²⁸ vlastne len to, čo i iné texty nielen v tomto roku. „Neľudské zaobchádzanie vyvolalo u frontových vojakov značnú nespokojnosť a túžbu po odвете. K zhoršeniu situácie v náhradnom prápore prispela tiež nedostačujúca strava, chýbajúce hygienické zariadenia a v neposlednom rade hrozba náhleho odchodu

²⁴ ZRUBEC, L.: Našu smrť draho zaplatíte! In *Slovenská republika*. roč. 6, č. 127 (4.6.1998), s. 8.

²⁵ ZRUBEC, L.: Osudná kragujevská nedeľa. In *Slovenská republika*. roč. 6, č. 125 (2.6.1998), s. 12-13.

²⁶ KRASNOVSKÝ, B.: Kragujevská vzbura slovenských vojakov. In *Kultúra*. roč. 1, 1998, č. 6, s. 6.

²⁷ LANŠTIAK, Š. J.: Najväčšia v monarchii: k 80. výročiu vzbury v Kragujevci. In *Slovenské národné noviny*. roč. 9 (13), č. 39, s. 6.

²⁸ HALAJ, D.: Osemdesiate výročie vzbury v Kragujevci. In *Bojovník*. roč. 43, 1998, č. 14, s. 3.

vojakov na taliansky front.“²⁹ Nestor témy Marián Hronský napísal svoj ďalší článok „*Hor sa vezmite pušky*“³⁰ tento raz v popularizačne nastavenom štýle a to do *Národného kalendára 1998* opäť raz v rovnakom, prehodnotenom „modernom“ tóne. V *Ročenke odbojárov* sa realizoval v roku 2005, v rámci 85. výročia tragicky ukončenej udalosti Laco Zrubec. Článkom „*Kragujevská tragédia*“³¹ vlastne len zopakoval hlavné momenty textu zo svojej, v tom čase, dvojročnej knihy.

Najviditeľnejším prednesením príčin vzbúrenej atmosféry v nešablónovitom stvárnení je však, zdá sa, článok „*Bolo ich štyridsaťštyri*“³² od Miroslava Krišša, ktorý vyšiel v mesačníku *Dimenzie* v decembri 2005. Autor tu nielen vynecháva a nespomína spoločensky prežitú stereotypy, ale ich aj priamo konfrontuje v protikladnom, „kvázi súčasnom“ modeli. Treba povedať, že nikto zo spomenutých autorov (ani po roku 1989) tak, ako veľa prvkov nepoprelo, nevyvrátilo ani fakt príchádzania zajatcov prepustených z ruských zajateckých táborov, o čom nepochybovala ani, predfebruárová mienka. Krišš však jednoznačne píše: „*Vyhňime sa socialistickému pohľadu na to, čo a prečo sa dialo či udialo. Na navrátilcov z Ruska a na udalosti, ktoré mali vypuknúť, nemala zásadný vplyv Veľká októbrová socialistická revolúcia ani myšlienky V. I. Lenina. Tí, ktorí nimi boli predsa len uchvátení, mohli ostať v sovietskom Rusku a mnohí i ostali. Na dianie nemala vplyv ani snaha o strasenie utláčateľského jarma vládnucich národov, ako sa to v našej historiografii objavilo najmä v spojení so vznikom ČSR. Nejakú Československú republiku si v polovici roka 1918 dokázalo predstaviť len zopár väčšinou českých intelektuálov v exile, ktorí na tejto myšlienke už pár rokov pracovali.*“³³ Znegovanie stereotypov minulosti a vysvetlenie nového pohľadu Krišš podchytil oveľa otvorenejšie než iní autori, ktorí tiež, ako už bolo prezentované, upravili svoje tvrdenia. Objavilo sa podčiarknutie etnických, sociálnych a ľudskejších, či priam egoistickejších pohnútok vzniku revolty. „*Ako je možné, že príslušníci 15.*

²⁹ HALAJ, D.: Osemdesiate výročie vzbury v Kragujevci. In *Bojovník*. roč. 43, 1998, č. 14, s. 3.

³⁰ HRONSKÝ, M.: Hor sa, vezmite pušky! In *Národný kalendár 1998*. Martin : Matica slovenská, 1997, s. 126-129.

³¹ ZRUBEC, L.: Kragujevská tragédia. In *Ročenka odbojárov*. Bratislava : Ústredná rada Slovenského zväzu protifašistických bojovníkov, 2005. s. 10.

³² KRIŠŠ, M.: Bolo ich štyridsaťštyri. In *Dimenzie*. roč. 5, 2005, č. 12, s. 48-51.

³³ KRIŠŠ, M.: Bolo ich štyridsaťštyri. In *Dimenzie*. roč. 5, 2005, č. 12, s. 49.

honvédskeho pluku a 7. dragúnskeho jazdeckého pluku, ktoré sú tiež súčasťou posádky v Kragujevac, dostávajú dva až tri mesiace dovolenky a tí zo 71. pešieho pluku maximálne štyri týždne? Spomínané pluky boli maďarské. Etnický rozpor nastal i pri pohľade na dôstojnícke kádre, boli maďarského a nemeckého pôvodu. Zvlášť veľká averzia však vládla voči tým, ktorí mali židovský pôvod.“³⁴ Miroslav Krišš ale zotrval pri fakte o – podľa viacerých iných názorov neexistujúcom neskorom príchode kuriéra s milosťou na miesto popravy. Napriek tomu každopádne vniesol do jednotvárneho poznania svojský, priamočiarejší uhol pohľadu.

Pri 90. výročí vzbury v mestečku Kragujevac v roku 2008 mesačník *Obrana* štandardne spomínal príspevkom „Štyridsaťštyri popravených v Kragujevac.“³⁵ Článok však nepriniesol nijaký posun v poznaní a zaradil sa tak len do sledu výročných spomienkových príspevkov. V roku 2011 sa ešte objavil takmer identický článok „Štyridsaťštyri odsúdenov na smrť.“³⁶ Autormi boli Dušan Taragel a Mariana Jaremková.

Pre úplnosť predkladaného exkurzu, týkajúceho sa jednotlivých elementárnych častí, z ktorých sa historiografický obraz sledovanej vzbury skladá a v ktorých sa nutne zrkadlí, je akiste správne pripomenúť aj cyklus článkov. Vyšiel postupne a to síce v marginálnych, no o to viac s historickými reáliami celej udalosti spätých *Trenčianskych novinách*. Vo vydaniach postupne v rokoch 1960,³⁷ 1963,³⁸ 1968³⁹ a 1978⁴⁰ tak nachádzame kratšie i dlhšie, určite nie vedecky nosné, ale predsa len daný problém, v socialistickom období rozoberajúce články. Početnosť týchto počinov je celkom určite podmienená výraznou spätosťou zainteresovaného pluku a mesta Trenčín, keďže jeden z jeho prívlastkov znel

³⁴ KRIŠŠ, M.: Bolo ich štyridsaťštyri. In *Dimenzie*. roč. 5, 2005, č. 12, s. 49.

³⁵ ČAPLOVIČ, M.: Štyridsaťštyri popravených v Kragujevac. In *Obrana*. roč. 16, 2008, č. 8, s. 38-39.

³⁶ TARAGEL, D. - JAREMKOVÁ, M.: Štyridsaťštyri odsúdenov na smrť. In *Magazín Vikend SME* 19, 2011, č. 245, s. 9.

³⁷ SCHULZ, G.: Spomienka na Kragujevac. In *Trenčianske noviny*. roč. 4, 1960, č. 23, s. 3.

³⁸ KALAC, G.: Štyridsať piate výročie vzbury v Kragujevac. In *Trenčianske noviny*. roč. 4, č. 23, (5.6.1963), s. 3.

³⁹ DROBENA, M.: Štyridsaťštyri. In *Trenčianske noviny*. roč. 9, č. 23, (4.6.1968), s. 5.

⁴⁰ Pozri: *Štyridsaťštyri: K 60. výročiu vzbury slovenských vojakov*. In *Trenčianske noviny*. roč. 19, č. 22 (30.5.1978), s. 2; BEŇOVIČ, J.: Pozdravujte mi ro dinu. In *Trenčianske noviny*. roč. 19, č. 22, (30.5.1978), s. 2.